ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ ЗА НЕЗАКІНЧЕНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОСТУПОК: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

СЕМЕНИШИНА-ФІГОЛЬ Б.М. - заступник директора навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

УДК 343.232
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.4.70

У статті розглядається досвід зарубіжних країн щодо особливостей кримінальної відповідальності та покарання за незакінчений кримінальний проступок. Вказано, що в умовах активного розвитку кримінального законодавства та формування принципово нових криміногенних військово-політичних факторів та чинників, зумовлених повномасштабною агресією російської федерації проти України та введенням у дію особливого правового режиму воєнного стану питання доцільності виключення кримінальної відповідальності за готування до кримінального проступку потребує додаткового аналізу. Одним із напрямів, за яким має бути здійснений такий аналіз є вивчення позитивного досвіду зарубіжних держав щодо особливостей кримінальної відповідальності та покарання за незакінчений кримінальний проступок. Зауважено, що інститут стадій кримінального правопорушення є одним із небагатьох сталих та статичних інститутів кримінального права. Аналіз попередніх кримінальних законодавств, так само як і проєкту нового кримінального законодавства надає підставу для констатації, що підхід законодавця до елементів вказаного інституту не змінився. Підсумовано, що аналіз кримінальних законодавств низки країн-членів Європейського Союзу, а також США надав змогу встановити одну загальну тенденцію: у жодному із нормативно-правових актів не передбачено кримінальної відповідальності за готування до кримінального проступку та лише у декількох державах передбачено відповідальність за замах взагалі та на кримінальний проступок зокрема. Така ситуація, як видається, може бути пояснена тим, що у більшості випадків готування до вчинення кримінального проступку судами сприймається лише як формування умислу, яке не завжди апріорі буде реалізоване, а отже і не має бути кримінально каране за відсутності суспільно небезпечних наслідків. В окремих випадках, за наявності підстав, такі діяння розглядаються як адміністративні делікти, а отже винні особи отримують певні види стягнень.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, стадія, кримінальний проступок, готування, замах, незакінчене кримінальне правопорушення, злочин, кримінальне законодавство, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми

Інститут кримінального проступку є відносно новим для національного кримінального права, оскільки остаточно сформувався у 2018 році із прийняттям Закону України від 22.11.2018 № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [1]. Відповідно до пояснювальної записки до проєкту вказаного законодавчого акту, одним із завдань останнього було визначення на законодавчому рівні поняття кримінального проступку, його складових, а також пов'язаних із його вчиненням кримінально-правових наслідків [2]. Відповідно таке концептуально нове законодавче рішення зумовило потребу в оновленні низки

положень Загальної та Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України), а також визначення меж диференціації суспільно небезпечних діянь на кримінальні проступки та злочини.

Аналогічним чином вказане вплинуло на кореляцію між кримінально-правовим інститутом кримінального проступку та кримінально-правовим інститутом стадії вчинення кримінального правопорушення, який також було певною мірою оптимізовано, зокрема – в частині готування до кримінального правопорушення. Так, у ч. 2 ст. 14 КК України визначено, що готування до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини цього Кодексу передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання, не тягне за собою кримінальної відповідальності [3]. Проте, в умовах активного розвитку кримінального законодавства та формування принципово нових військово-політичних факторів та чинників, зумовлених повномасштабною агресією російської федерації проти України та введенням у дію особливого правового режиму воєнного стану питання доцільності такого законодавчого рішення потребує додаткового аналізу. Одним із напрямів здійснення такого аналізу має бути вивчення позитивного досвіду зарубіжних держав щодо особливостей кримінальної відповідальності та покарання за незакінчений кримінальний проступок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми розвитку інститутів стадій кримінального правопорушення та кримінального проступку розглядались у працях таких учених як О. В. Авраменко, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, М.І. Панов, Є.О. Письменський, В.Я. Тацій, Б. М. Телефанко, В.П. Тихий, Н. М. Парасюк, М.І. Хавронюк та ін., однак окремі питання залишились розглянуті не у повній мірі, що зумовило актуальність обраної для дослідження теми.

Метою статті є аналіз зарубіжних кримінальних законодавств щодо особливостей кримінальної відповідальності та покарання за незакінчений кримінальний проступок, а також виявлення позитивних рис, які можуть бути імплементовані у національне кримінальне законодавство.

Виклад основного матеріалу

Інститут стадій кримінального правопорушення є одним із небагатьох сталих та статичних інститутів кримінального права. Аналіз попередніх кримінальних законодавств, так само як і проєкту нового кримінального законодавства надає підставу для констатації, що підхід законодавця до елементів вказаного інституту не змінився. Так само можна стверджувати, що більшість зарубіжних держав у національних кримінальних законодавствах також передбачають закінчене та незакінчене кримінальне правопорушення. До останнього відносять готування та замах.

Із цього приводу В.П. Тихий справедливо зауважує, що стадії вчинення злочину є видами цілеспрямованої діяльності, етапами реалізації злочинного наміру і тому можуть бути тільки у злочинах, вчинених із прямим умислом. Ступінь реалізації умислу виражається в різноманітних діяннях, які характеризують кожну стадію вчинення злочину з об'єктивно існуючими між ними достатньо чіткими межами. Чим більше реалізований умисел, тим більшою мірою вчинено злочин, тим більшу шкоду може заподіяти чи заподіює винний. Визначаючи ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, суд повинен виходити, зокрема, і зі стадій вчинення злочину. Стадії вчинення злочину відрізняються між собою і моментом закінчення злочинного діяння. Воно може бути закінчено винним, але його вчинення може і не вдатися, а тому припинитися на попередніх стадіях (готування до злочину або замаху на злочин). Якщо злочин закінчений, він поглинає попередні етапи (стадії) його вчинення, вони не мають самостійного значення і не впливають на його кваліфікацію. Проте ці стадії мають самостійне юридичне значення, коли злочин не закінчений із причин, які не залежали від волі винного. У цих випадках його діяння кваліфікуються відповідно як готування до злочину чи замах на злочин [4, с. 172-173].

Готування є першою стадією, яка, як правило, передбачає вчинення організаційних дій, спрямованих на забезпечення можливості реалізувати кримінально протиправний умисел. Положення ч. 2 ст. 14 КК України, як видається із загальних тенденцій кримінально-правової політики та курсу на гуманізацію кримінального законодавства, зумовлені, здебільшого, відсутністю як такої суспільної небезпечності готування до проступку.

Необхідно погодитись із думкою щодо того, що готування до злочину необхідно відмежовувати від виявлення умислу. Під виявленням умислу розуміють прояв особою тим чи іншим способом (усно, письмово, іншим шляхом) наміру вчинити певний злочин. Діяння посягає на об'єкт, який знаходиться під охороною закону. Тому і початкова стадія вчинення злочину може бути проявлена лише в суспільно небезпечній дії чи бездіяльності. При виявленні умислу відсутні самі дія чи бездіяльність, тому виявлення умислу не розглядається як стадія вчинення злочину і не тягне за собою кримінальної відповідальності [4, с. 177].

Одночасно із цим, готування до кримінального правопорушення в окремих випадках може бути самостійним видом протиправного діяння. Наприклад, підшукування знарядь може мати ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 263 КК України, змова на вчинення кримінального правопорушення – ознаки ст. 109 КК України тощо.

У законодавствах більшості зарубіжних держав також відсутня кримінальна відповідальність за готування, а в окремих випадках – і за замах на вчинення кримінального проступку. Так, наприклад, відповідно до § 23 Кримінального кодексу ***Німеччини***, замах на злочин завжди карається; замах на проступок карається лише тоді, коли це прямо передбачено законом. За спробу вчинення правопорушення може бути покарано менш суворо, ніж за закінчене правопорушення (пункт 1 статті 49). Якщо правопорушник через грубе незнання не усвідомив, що замах не міг бути завершений через характер об'єкта, із використанням якого мало бути вчинено діяння, або засоби, за допомогою яких воно мало бути вчинене, суд може утриматися від призначення покарання або може зменшити покарання на свій розсуд (пункт 2 статті 49) [5]. Аналіз кримінального законодавства Німеччини надав можливість констатувати відсутність кримінальної відповідальності за готування до кримінального проступку, тоді як за замах відповідальність може мати місце тільки тоді, коли це безпосередньо передбачено у кримінально-правовій нормі.

Схожий підхід також застосований у кримінальному законодавстві ***Франції***. Так, відповідно до КК країни, винною є особа, яка: вчиняє відповідні протиправні дії; замах на вчинення злочину або, у випадках, передбачених законом, проступку. Замах вважається таким, що має місце на початку вчинення, але був призупинений або не досяг свого результату виключно через обставини, незалежні від волі виконавця [6]. Відповідно, за загальним правилом, готування та замах на вчинення кримінального проступку у Франції не карається, хоча кримінальним законодавством передбачено спеціальні виключення.

Відповідно до ст. 22 КК Швейцарії, суддя може пом'якшити покарання, якщо злочин або правопорушення не доведено до кінця або якщо результат, необхідний для завершення правопорушення, не настав або не міг настати. Винний не підлягає покаранню, якщо через серйозну нестачу досвіду він не усвідомлював, що вчинення злочину було абсолютно неможливим через характер об'єкта або використані засоби. Відповідно до ст. 23, якщо винний з власної ініціативи утримався від виконання караної діяльності до кінця або сприяв запобіганню вчиненню правопорушення, суддя може пом'якшити покарання або звільнити винного від будь-якого покарання. Якщо у вчиненні злочину беруть участь кілька виконавців або учасників, суддя може пом'якшити покарання або звільнити від будь-якого покарання будь-кого, хто за власною ініціативою сприяв запобіганню вчиненню злочину. Суддя також може пом'якшити покарання або звільнити від будь-якого покарання злочинця чи учасника, чия відмова запобігла б вчиненню правопорушення, якби інші причини не за-

вадили цьому. Суддя може пом'якшити покарання або звільнити від будь-якого покарання винуватця чи учасника, якщо останній з власної ініціативи доклав серйозних зусиль для запобігання вчиненню правопорушення, і правопорушення було вчинено незалежно від його участі [7].

Подібним до швейцарського є американське кримінальне законодавство, в якому також закріплено принцип диференціації кримінальної відповідальності та меж покарання залежно від стадії кримінального правопорушення. Такий підхід забезпечує суддям можливість більш індивідуалізовано підходити до визначення ступеню вини особи шляхом визначення факту початку реалізації кримінально протиправного умислу.

Федеральне законодавство розглядає поведінку, подібну до замаху, як основне правопорушення; наприклад, забороняє зберігання наркотиків з метою їхнього обігу. Так чи інакше, спроба вчинення майже всіх найпоширеніших федеральних правопорушень є федеральним злочином. Замах складається з двох елементів. Один – це намір вчинити основне правопорушення. Інший – це вжиття певного суттєвого кроку, що виходить за рамки простої підготовки, спільного наміру вчинити основне правопорушення. Межу між простою підготовкою та суттєвим кроком важко визначити. Чим більш тяжким є основне правопорушення, тим швидше підготовка стане суттєвим кроком. Неможливість завершити замах на злочин не є реальною перешкодою для засудження. Керівні принципи США щодо призначення покарань можуть пом'якшувати покарання, що призначаються за спроби вчинення правопорушень, які караються найсуворішими способами [8].

Аналіз кримінальних законодавств низки країн-членів Європейського Союзу, а також США надав змогу встановити одну загальну тенденцію: у жодному з нормативно-правових актів не передбачено кримінальної відповідальності за готування до кримінального проступку та лише у декількох державах передбачено відповідальність за замах взагалі та до вчинення кримінального проступку зокрема.

Така ситуація, як видається, може бути пояснена декількома факторами: по-перше, у більшості випадків готування до вчинення кримінального проступку судами сприймається лише як формування умислу, яке не завжди апріорі буде реалізоване, а отже і не має бути кримінально каране за відсутності суспільно небезпечних наслідків. В окремих випадках, за наявності підстав, такі діяння розглядаються як адміністративні делікти, а отже винні особи отримують певні види стягнень.

По-друге, наприклад, якщо замах на кримінальне правопорушення передбачає виконання більшої частини дій, спрямованих на досягнення протиправного умислу, то готування є поняттям релевантним малозначності.

Одночасно із цим, спираюсь на досвід зарубіжних країн, можна вважати за доцільне внести зміни до ч. 2 ст. 14 КК України та викласти її таким чином: *2. Готування до кримінального правопорушення тягне за собою кримінальну відповідальність тільки тоді, коли це безпосередньо визначено в Особливій частині цього Кодексу.* Як видається, такий підхід є більш виправданим, оскільки за ступенем суспільної небезпечності готування до кримінального проступку та нетяжкого злочину не відрізняється від аналогічного діяння, вчиненого щодо тяжкого та особливо тяжкого злочину. Відповідно винятком мають бути лише випадки, коли готування криміналізовано як самостійний вид кримінального правопорушення.

Висновки

Таким чином, проведене дослідження надало підставу для констатації, що на сьогоднішній день національне кримінальне законодавство в частині кримінальної відповідальності за незакінчений кримінальний проступок є достатньо неоднозначним. Вказане може бути пояснено тим, що з одного боку у КК України відсутня кримінальна відповідальність за готування до кримінального проступку та нетяжкого злочину, але з іншого – така відповідальність передбачена у випадку незакінченого та закінченого замаху. Водночас аналіз кримінальних законодавств зарубіжних країн дозволив ви-

SUMMARY

The article examines the experience of foreign countries regarding the features of criminal liability and punishment for an unfinished criminal offense. It is indicated that in the conditions of active development of criminal legislation and the formation of fundamentally new criminogenic military-political factors and factors caused by the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine and the introduction of a special legal regime of martial law, the issue of the expediency of excluding criminal liability for preparation for a criminal offense requires additional analysis. One of the directions in which such analysis should be carried out is the study of the positive experience of foreign states regarding the features of criminal liability and punishment for an unfinished criminal offense. It is noted that the institution of stages of a criminal offense is one of the few stable and static institutions of criminal law. An analysis of previous criminal legislation, as well as the draft of the new criminal legislation, provides grounds for stating that the legislator's approach to the elements of the specified institution has not changed. It is concluded that the analysis of the criminal legislation of a number of member states of the European Union, as well as the USA, made it possible to establish one general trend: none of the regulatory legal acts provides for criminal liability for preparation for a criminal offense, and only a few states provide for liability for an attempt in general and for a criminal offense in particular. This situation, it seems, can be explained by the fact that in most cases, preparation for committing a criminal offense is perceived by the courts only as the formation of intent, which will not always be implemented a priori, and therefore should not be criminally punished in the absence of socially dangerous consequences. In some cases, if there are grounds, such acts are considered administrative offenses, and therefore the guilty persons receive certain types of penalties.

Key words: criminal liability, stage, criminal offense, preparation, attempt, unfinished criminal offense, crime, criminal legislation, foreign experience.

знати доцільність встановлення кримінальної відповідальності за готування до кримінального проступку в окремих випадках, що посилить диференціацію кримінальних правопорушень за ступенем їх суспільної небезпечності, сприятиме гармонізації національного кримінального права із найкращими європейськими практиками та сприятиме подальшій гуманізації кримінального законодавства України.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n71

2. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/389

3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

4. Тихий В.П. Кримінально-правовий інститут стадії вчинення злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 171-184.

5. Strafgesetzbuch Deutschlands. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/

6. Code pénal de France. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/

7. Code pénal Suisse. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799/fr

8. Attempt: An Overview of Federal Criminal Law. URL: https://www.congress.gov/crs-product/R42001